

Бережна І.В.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРИМУ

Рекреаційний потенціал є рівноправною частиною природно-ресурсного потенціалу території, але, одночасно він включає і соціальну складову. Отже, рекреаційний потенціал складається з двох рівноправних частин: природної і соціальної – тобто сукупність ресурсів, які можуть використовуватись для оздоровлення та організації економічної діяльності.

Необхідність оцінки рекреаційного потенціалу, актуалізується ще й у зв'язку з тим, що рекреаційний потенціал АР Крим має унікальне значення як на глобальному рівні, так і для збереження генофонду нації та регіональної спільноти.

При цьому зазначимо, що ціллю статі є розгляд підходів до оцінки рекреаційного потенціалу Криму з точки зору розвитку рекреаційного комплексу при розробці нових концепцій соціально-економічного зростання АР Крим.

Спочатку окреслимо наше розуміння змісту поняття „рекреаційний потенціал”. Оскільки, “рекреація” у перекладі з латинської мови означає “відновлення сил”, а з французької – “перерву, відпочинок, розвагу, зміну темпу життя, котрі не пов'язані прямо з трудовою діяльністю”, то найчастіше цим терміном позначають як означені вище дії, які спрямовані на відтворення фізичного, психічного та духовного здоров'я, так і місце, де вони можуть відбуватись. Отже, очевидно, що під рекреаційним потенціалом слід розуміти сукупність рекреаційних ресурсів конкретної території на визначену дату, які використовуються або можуть використовуватися для рекреації. Тоді економічну сукупність дій, яка пов'язана з освоєнням рекреаційного потенціалу і спрямована на здійснення ефективної рекреації, можна назвати рекреаційною діяльністю.

При цьому зазначимо, що в останні роки розроблено ряд підходів до оцінки рекреаційного потенціалу Криму, але єдиної, загальновизнаної методики так і не створено. У значній мірі це пов'язано з тим, що по нинішній день відсутнє єдине трактування змісту поняття „рекреаційний потенціал”, що не дає можливості розробити повноцінний кадастр рекреаційних ресурсів. Наприклад, тривалий час окремі дослідники у якості рекреаційного потенціалу розглядали мережу об'єктів рекреаційного призначення та ті природні ресурси, які ці об'єкти використовували. Такі погляди можна трактувати як однобічні, тобто зроблені під одним кутом зору чи вузькі.

Інша група дослідників у поняття рекреаційного потенціалу вкладає надзвичайно широкий зміст. Наприклад, Д.В. Ніколаєнко під рекреаційним потенціалом розуміє „сукупність природних і соціально-культурних передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території”. При цьому він зазначає, що рекреаційним ресурсом можна визнати будь-яке місце, яке відповідає двом критеріям: 1) це місце відрізняється від звичного середовища життєдіяльності людини; 2) воно представляє собою поєднання двох і більше в природному відношенні середовищ, наприклад, вода-суша, ліс-галявина тощо. Незважаючи на широту змісту поняття, котре впадає в очі при першому погляді, це визначення є також звуженням: рекреаційної діяльності як організованої чи економічної може й не бути, а населення використовує ті чи інші ресурси території для відпочинку. Отже, для того, щоб вірно визначити величину та структуру рекреаційного потенціалу території структуру й розробити ефективні підходи до його використання, необхідно уточнити дефініцію „рекреаційний потенціал”.

На нашу думку, особливість змісту поняття „рекреаційний потенціал” полягає в тому, що воно несе подвійне навантаження: перше – з точки зору споживача рекреаційних ресурсів, тобто населення, яке прагне регенерувати своє здоров'я шляхом відпочинку – це сукупність і запаси таких ресурсів (природних і соціальних) на конкретній території і на визначений момент часу, які можуть використовуватись для оздоровлення та відпочинку на цій території і на вказаний часовий горизонт, друге – з позиції виробника рекреаційних послуг, тобто під кутом зору функціонування рекреації як виду економічної діяльності, а отже, з позиції економіки – це сукупність і запаси тих ресурсів на конкретній території і на визначений момент часу, які дозволяють організувати рекреаційну діяльність у зазначеній просторово-часовій системі відліку. Зазначимо, що коли є більше, ніж два визначення змісту поняття, яке позначається одним терміном, то такі визначення можна вважати частковими. Тоді найбільш загальною дефініцією „рекреаційний потенціал” можна вважати, на нашу думку, наступну – це сукупність таких ресурсів у конкретній просторово-часовій системі відліку, які використовуються для відпочинку й оздоровлення та для організації рекреаційної діяльності.

Таким чином, запропоновані нами дефініції „рекреаційний потенціал” відразу вказують на відмінність рекреаційного потенціалу від природного у тому плані, що природний потенціал – це всі запаси природних ресурсів, які є на конкретній території на визначену дату і можуть мати надзвичайно широкий діапазон використання, в той час, як його частина – природний рекреаційний потенціал – це сукупність природних ресурсів „цільового призначення”. Аналогічне можна сказати й про соціальні рекреаційні ресурси. Але в цьому випадку картина дещо інша. Якщо створені руками людей об'єкти мають найрізноманітніше призначення і застосування, то при умові їх використання в рекреації вони стають соціальними рекреаційними ресурсами, а отже ресурсами часткового чи спеціального призначення, тобто стають „цільовими”.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що оцінка рекреаційного потенціалу Криму вимагає розробки кардинально інших концептуальних підходів, ніж ті, що застосовувалися до цього часу. Сказане означає, що започаткування розробки таких підходів та використання їх в практиці життєдіяльності засвідчує про початок нового, якісно відмінного від попередніх, етапу в оцінці й використанні рекреаційних

ресурсів.

Зазначимо, що нові концептуальні підходи повинні базуватися на низці принципів. На нашу думку, при здійсненні оцінки рекреаційного потенціалу найважливішими є наступні принципи:

1. *Двопозиційність*. Оцінка рекреаційного потенціалу повинна здійснюватися з точки зору споживача (рекреанта) (позиція перша) і з точки зору виробника рекреаційних послуг (позиція друга). При цьому слід враховувати очікуваний результат, який можуть отримати один (споживач) і другий (виробник) під час і після використання рекреаційного потенціалу.

2. *Комплексність*. Оцінка рекреаційного потенціалу повинна бути комплексною, всебічною в розрізі обох названих вище позицій.

3. *Етапність*. Оцінка повинна здійснюватися поетапно з точки зору можливості територіально-часового використання рекреаційних ресурсів як у першій, так і в другій позиції.

4. *Оптимальність*. Оцінка рекреаційного потенціалу повинна здійснюватися під кутом зору забезпечення безпеки споживача (рекреанта) при використанні рекреаційного потенціалу, стабільності й ефективності діяльності виробника рекреаційних послуг та попередженні незворотної втрати рекреаційного потенціалу при його використанні в обох випадках.

5. *Конкретизація*. У кожному конкретному випадку слід використовувати найбільш придатні методи для оцінки рекреаційного потенціалу з метою врахування максимально важливого числа факторів, які на неї впливають.

Звичайно, можна було б назвати й інші принципи, але й окреслених достатньо для розуміння ідеї, яка лежить в основі започаткування якісно нового етапу в оцінці й використанні рекреаційних ресурсів.

У світлі сказаного розглянемо особливості оцінки рекреаційного потенціалу з точки зору споживача, тобто рекреанта. Першою особливістю, яку слід приймати до уваги, є те, що в основі використання рекреаційного потенціалу споживачем лежить його бажання регенерувати власне фізичне, психічне, духовне здоров'я, для чого він може виділити певну частину вільного часу в конкретній астрономічній часовий період і конкретні кошти. Друга особливість – це власне бачення рекреантом того, як він може досягнути поставленої мети (наприклад, за рахунок використання яких рекреаційних ресурсів). Третя особливість полягає у вимогах, які ставляться рекреантом до сервісу при отриманні рекреаційних послуг.

Ці та інші особливості дали можливість автору розробити концептуальну схему комплексного підходу до оцінки рекреаційного потенціалу території, наприклад, АР Крим, з позиції споживача (рис.1).

Рис.1. Комплексний підхід до оцінки рекреаційного потенціалу АР Крим (з позиції рекреанта)

Зовсім інші особливості впливають на перший план, коли нам треба оцінити рекреаційний потенціал з позиції виробника рекреаційних благ і послуг, тобто з позиції організації і розвитку рекреаційної діяльності, яка, згідно з Класифікатором видів економічної діяльності, входить до складу двох таких важливих видів економічної діяльності, як „Охорона здоров'я та соціальна допомога” і „Діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту”. Виробники рекреаційних благ і послуг прагнуть мати прибутки від здійснюваної діяльності. Загальновідомо, що у світовій практиці по прибутковості рекреаційна діяльність займає ведучі позиції, поступаючись лише нафтовидобуванню й автомобілебудуванню. Але її прибутковість залежить від унікальності рекреаційних ресурсів, від їх запасів та концентрації в конкретних місцях

простору, від стану та можливості збереження в найближчій і віддаленій перспективі. Все це необхідно мати на увазі, коли здійснювати оцінку рекреаційних ресурсів з позиції виробника рекреаційних послуг чи благ.

Чи не найважливішою проблемою при оцінці рекреаційних ресурсів та їх використання є визначення сукупності ризиків, які виникають в рекреаційній сфері. Серед цих ризиків найважливішими є: можливість погіршення здоров'я споживача в результаті отримання рекреаційних послуг чи благ, можливість виробника мати збитки замість прибутків та ін. Але найбільші ризики пов'язані з можливістю втрати рекреаційного ресурсу. Найважливішим завданням, пов'язаним з попередженням цього ризику, є визначення рекреаційної місткості території з точки зору використання того чи іншого ресурсу при врахуванні потреб всіх зацікавлених сторін. Зазначимо, що більшість методик, за допомогою яких розв'язується це завдання є односторонніми. Тому надзвичайно важливою теоретичною проблемою сьогодення є розробка такої методики, яка б враховувала не тільки максимальну здатність території прийняти рекреаційне навантаження, але й збереження комфортності перебування в таких умовах рекреантів.

Розв'язання цієї проблеми є особливо актуальним для таких регіонів, як Крим. Унікальність його ресурсів вимагає негайної розробки на основі оцінки рекреаційних ресурсів системи заходів, які б запобігли процесам руйнування рекреаційного потенціалу. Держава повинна відіграти вирішальну роль в цьому плані.

Зазначимо, що при оцінці рекреаційного потенціалу Криму особливо важливо врахувати стихійну діяльність у приватному секторі, яка є доволі потужною (у літературі називаються різні дані одноразового розміщення рекреантів у приватному секторі по Криму – від 150 до 200 тис. осіб) і не завжди враховується.

Згідно з чинним у наш час Класифікатором видів економічної діяльності рекреаційна діяльність – це відносно самостійний вид діяльності, яка забезпечує в кінцевому результаті відпочинок, лікування, туризм, різноманітні форми дозвілля, розваги, вдосконалення та розвиток особистості.

Безумовно, ефективна рекреаційна діяльність можлива при наявності відповідних запасів рекреаційного потенціалу. Здійснення такої діяльності вимагає його всебічної оцінки.

Як вже зазначалося вище, в науковій літературі оцінка рекреаційного потенціалу здійснюється переважно в двох площинах: по-перше, в складі оцінки природно-ресурсного потенціалу і, по-друге, як розв'язання самостійного завдання. Наголосимо, що для того, щоб щось оцінювати, необхідно мати інформацію про досліджуваний об'єкт. Це означає, що в статистичних довідниках і щорічниках повинна бути повноцінна, принаймні така, як по інших видах економічної діяльності (наприклад, по промисловості чи сільському господарству), інформація про рекреаційний потенціал і рекреаційну діяльність. На превеликий жаль, така інформація практично відсутня. Отже, необхідно в наступних випусках статистичних довідкових матеріалів її подавати.

З огляду на сказане, в площині оцінки рекреаційного потенціалу як самостійного завдання непересічний інтерес викликає стаття І.Зелінського „Про статистичну оцінку рекреаційно-оздоровчого забезпечення населення в регіоні”. Автор вважає, що позитивними оціночними показниками які характеризують природні комплекси, є стійкість; рекреаційне навантаження; місткість території; ступінь рекреаційної дигресії. При цьому, під рекреаційною дигресією він розуміє порушення природного середовища в результаті впливу на нього рекреантів. Очевидно що ці та інші показники й мають бути в складі статистичних щорічників, бюлетенів та довідників.

Базуючись на вивченні різних підходів щодо оцінки рекреаційної місткості території, І.Зелінський пропонує визначати її за формулою:

$$E = \sum_{i=1}^{i=k} n_i S_i ,$$

де E - екологічна місткість території, люд./дн.;

n_i - максимальне значення навантажень, які приводять природні комплекси першого плану стійкості відповідно до першої або другої стадії дигресії, люд./дн. га;

S_i - площа природного комплексу першого класу стійкості до рекреаційного навантаження, га.

І.Зелінський поділяє точку зору В. Павлова та Л. Чергина щодо доцільності визначення потенціалу родовищ мінеральних вод та лікувальних грязей одного типу за формулою:

$$P_k = \frac{V_k}{t n_k} ,$$

де P_k - природний потенціал родовища чи групи родовищ природних рекреаційних ресурсів k -го виду, люд./рік;

V_k - сумарні запаси природних рекреаційних ресурсів (ППР) вищого виду, одиниць/рік;

n_k - норма споживання ППР вищого виду на один курс лікування, одиниць;

t - термін регенерації мінерального ресурсу, років.

Одночасно потенційну місткість кліматолікувальних місцевостей пропонується визначати за формулою:

$$P_{km} = S_{kl} n_{kl} T_p / t_p$$

де P_{km} - потенційна рекреаційна місткість кліматолікувальних місцевостей, люд./рік;

S_{kl} - площу курортних лісів у кліматолікувальних місцевостях, га;

n_{kl} - норматив гранично допустимих навантажень на ландшафти, люд./га;

T_p - тривалість сприятливого для кліматолікування періоду, днів/рік;

t_p - тривалість курсу кліматолікування, днів

Безумовно, за такою самою схемою можна визначити і природний потенціал для організованого та неорганізованого відпочинку, коли при оцінці враховуються площі рекреаційних зон, рекреаційних куточків, міських парків, скверів.

Крім того, І. Зелінський пропонує такий методичний підхід для здійснення інтегральної оцінки рекреаційного потенціалу, який зводиться, згідно з його висловом, до формування посадникової бази та здійснення оцінки на 4-х етапах.

На першому етапі він вважає за необхідне проводити оцінку об'єктів природного потенціалу регіону (водних, мінеральних вод, лікувальних грязей, земельних ресурсів), які можуть бути використані з рекреаційною метою, використовуючи при цьому показники, що характеризують наявність, запаси та стан вказаних об'єктів.

На другому етапі пропонується здійснювати оцінку рівня використання природного потенціалу регіону з рекреаційною метою, на третьому етапі – здійснювати оцінку стану та використання рекреаційно-оздоровчих закладів та відповідної інфраструктури на території регіону за наступними показниками: наявність санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку, туристичних баз, туристичних готелів, дитячих санаторіїв, спортивно-риболовних та спортивно-мисливських баз; наявність інфраструктури (автомобільні та залізничні шляхи); профіль, наявність місць у рекреаційно-оздоровчих закладах; фінансове забезпечення. Четвертий етап, протягом якого проводиться оцінка ефективності рекреаційно-оздоровчого забезпечення в регіоні, є завершальним.

Для цієї оцінки пропонується використовувати показники, які дозволяють робити висновок як про доходи від функціонування системи рекреаційно-оздоровчого забезпечення, так і витрати на неї (кількість оздоровлених за напрямками; сумарні надходження до бюджету від санаторно-курортних закладів; фінансування санаторно-курортних закладів з бюджету; витрати на функціонування рекреаційно-оздоровчої системи регіону).

Своєрідним доповненням до наведеної вище методики може слугувати позиція В.І. Мацола щодо створення методичних основ визначення економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів як елемента ринкових відносин, які повинні будуватися, на його думку, на обліку таких їх властивостей, як:

- територіальна причетність природних рекреаційних ресурсів до рекреаційних місцевостей, що зумовлює необхідність комплексного підходу до проведення їх економічної оцінки;
- невідновлюваність запасів, певний лікувальний вид і цілорічність експлуатації природних рекреаційних ресурсів;
- рентабельність природних рекреаційних ресурсів, тобто у зв'язку з диференціацією їх природних корисних властивостей і постійної обмеженості в просторі створюються об'єктивні передумови для диференціації стабільних доходів, які отримуються у результаті їх експлуатації. Ці доходи набирають форми рентних диференційованих доходів;
- соціальна цінність природних рекреаційних ресурсів, які виражаються в показниках результативності споживання рекреаційних послуг.

Як зазначає В.І.Мацола, доцільно звернути увагу на методику, запропоновану О.В.Живицьким, Т.М. Батієм і О.М. Медяною, де економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів проводиться на прикладі пляжних територій, згідно з якою, економічну оцінку природних рекреаційних ресурсів можна проводити в розрізі трьох показників:

- 1) вартості валової продукції, грн.;
- 2) окупності затрат, грн. на 1 грн. затрат;
- 3) диференційованого доходу, грн./м² площі пляжу.

Відзначаючи великий інтерес цієї методики для практики господарювання, управління пляжними територіями, удосконалення фінансових відносин при їх експлуатації В.І.Мацола підкреслює, що у зв'язку із специфічними особливостями рекреаційного обслуговування, які вживають як визначення кінцевого продукту рекреаційного центру, вона не може застосовуватися в практиці управління рекреаційними системами.

Безумовно, викликають інтерес й інші наявні підходи до визначення оцінки природних рекреаційних ресурсів. Наприклад, у свій час М.С. Нудельманом була запропонована методика, побудована на суміщенні експертних оцінок відносно цінності об'єктів рекреаційного природокористування і рентного підходу. Не менш цікавою є й методика В.М. Кислого, на думку якого показники економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів повинні враховувати не тільки економічну вигідність експлуатації ресурсів для надання рекреаційних послуг, але і якісні показники використання цих ресурсів на один м³ мінеральних лікувальних вод.

Звичайно, можна було б навести ще низку різноманітних методик. Але, як зазначає В.І. Мацола, різновидністю визначення економічної оцінки природних ресурсів лише конкретизується її зміст. Очевидно,

що сказане стосується й інших видів оцінок, наприклад соціальної оцінки. І з цим не можна не погодитися. Та з нашого погляду важливішим є дещо інше. Це, насамперед, всебічність і всеохоплюваність оцінок рекреаційного потенціалу.

Наголосимо, що низка оцінок рекреаційного потенціалу повинна формувати систему, яка б за складністю відповідала досліджуваному об'єкту, тобто рекреаційному потенціалу території, що вивчається. На жаль, більшість систем оцінок, які запропоновані тими чи іншими дослідниками є неповними, або носять частковий характер. А тому висновки, що робляться на основі таких оцінок, не відповідають дійсності.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що економічні оцінки, які спрямовані на визначення, насамперед, результативності рекреаційної діяльності, є безумовно суттєвими з позиції ефективності господарювання, але, на наш погляд більш важливе значення має оцінка місткості рекреаційного комплексу АР Крим з позиції збереження можливості до самовідтворення рекреаційного потенціалу АР Крим. Необхідно акцентувати увагу на тому, що, з огляду на сказане, в сучасній науковій літературі містяться надзвичайно суперечливі погляди і оцінки.

Джерела та література

1. Николаенко Д.В. Социо-культурные миры. Т.1: Пространственно-временная динамика социо-культурных систем // Константы: Альманах социальных исследований. – 1998. – Специальный выпуск 1.
2. Николаенко Д.В. Социо-культурные миры. Т.2: Пространственно-временная динамика социо-культурных систем // Константы: Альманах социальных исследований. – 1999. – Специальный выпуск 1.
3. Бакаева И.Г. Детерминанты швидкого економічного зростання // Економіко-мат. моделювання соц.-екон. систем. – 2003. – Вип. 4. – С. 21–25.
4. Зелінський І. Про статистичну оцінку рекреаційно-оздоровчого забезпечення населення в регіоні. – В зб. Комплексна оцінка соціально-економічного розвитку регіонів України: основи методології і апробаційні розрахунки // Регіональна економіка. Додаток “Регіони України. Економіко-статистичні порівняння”. – 2001. – № 2.
5. Родкин В.И., Тесля И.А., Коваль А.В., Шевченко О.В., Виноградова Е.В., Куликова Т.Д. Рекреационные технологии Крыма. – Симферополь: Реноме, 2002. – 399 с.
6. Мацола В. Рекреаційно-оздоровчо-туристичний комплекс (питання, теорії, методології, практики): монографія / Інститут регіональних досліджень НАН України. Редкол.: М.І. Долішний (відп. Редактор). – Львів, 1998. – 278 с.